

тражи мјесто гдје би се могли населити. Као разлог ове одлуке наводе да су чули да ће Турци подићи утврђење у Оногошту и због тога су принуђени да напусте своја огњишта. „За нас нема пута у турску земљу, него у принципову“. Зато моле Болицу да им одреди неко мјесто гдје би се могло населити 500 лица са стоком.³²

Изнесени подаци о учешћу никшићког племена у морејском рату биће од користи за једну монографију о овоме херцеговачком племену и наш напис имао је само тај циљ да се употпуне досадашњи подаци о Никшићанима у овом периоду.

Г. Станојевић

ДНЕВНИК ГЕНЕРАЛА ГОТЈЕА (GAUTHIER) О ОПСАДИ КОТОРА (СЕПТ. 1813—ЈАН. 1814)

Француски историчар Paul Pisani у својој књизи *La Dalmatie de 1797 à 1815*, објављеној у Паризу 1893. године, говори и о опсади Котора, изазваној заједничком борбом Црногораца и Бокеља, помогнутих јединицама енглеске флоте, против француских окупационих снага у Боки Которској. За овај детаљ, из иначе овог његовог врло опсежног рада, поред осталих извора, он користи и дневник генерала Готјеа, последњег француског команданта Боке. Рачунајући да је Пизани из овог дневника исцрпао све што је било од историјског интереса, нијесам намјеравао да се за вријеме свог истраживачког рада у Паризу, у првој половини прошле године, на њему задржим, али трагајући за другим документима у Архиву Министарства рата, дошао ми је под руку и овај дневник. Иако није за мене имао драж новине, ипак сам га почео прелиставати, па сам убрзо констатовао да он садржи за нас много врло интересантних детаља које Пизани није користио, што ме је навело да га у цјелости препишем. Исти ови разлози ме сада наводе да овдје донесем његов превод са француског оригинала:

³² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 542. Zara, 28. aprile 1701. Прилог: превод писма у Котору од 19. априла.

* Овај дневник је у ствари извјештај који је генерал Готје, уз другу документацију, упутио тек 6. априла 1814. године из Блоа (Blois) француском министру рата, те према томе он у ствари представља специјалну редакцију оригиналног Готјеовог дневника; то се да закључити не само из чињенице што Готје у свом допису од 28. јануара 1814. године из Анконе, упућеном министру рата, којим му доставља препис акта о капитулацији Котора, каже да ће му по доласку у Француску послати један подробен извјештај о догађајима који су се одиграли у Боки Которској од момента кад су у њу ушли Црногорци до дана када је предао Енглежима град Котор. већ и из начина на који је овај дневник писан, а нарочито из мијешања презентског и перфектног излагања, што баш указује на то да су неки пасуси из оригиналног дневника неизмијењено уношени у овај дневник-извјештај.

Дневник генерала Готјеа о догађајима који су се одиграли за вријеме опсаде и блокаде Котора

Одлуком његове екселенције војводе од Отранта¹), генералног гувернера Илирских покрајина, од 5. августа 1813, град Котор, чија ми је команда била повјерена, био је проглашен у опсадном стању.

Господин генерал гроф Дантонар (d'Anthonard), војни командант, достављајући ми поменуту одлуку, у свом попратном писму, такође од 5. августа, обавијестио ме је да сам овлашћен за предузимање свих мјера које будем сматрао потребним у циљу одбране Котора и Боке.

И поред тога што су Црногорци и Бокељи мировали, а Енглези нијесу били јаки на Јадрану, ја нијесам више сумњао да је моја ситуација постајала до крајности критична, пошто сам се налазио у једном крају који не пружа никаквих средстава да би се могло удовољити разним потребама и који се налази 400 миља далеко од француске границе.

Которска утврђења су у врло лошем стању. Зидине које опкољавају град, а које се сматрају као бедеми, пријете да ће се срушити на више мјеста, а нарочито предњи зид бастиона »Готгер«¹ и бастион „Гурдић“. Зидине које иду литицом која се уздиже над градом на више мјеста су приступачне нарочито за примитивне и сурове Црногорце и становнике овог краја, који су навикли да се лако крећу по стијенама.

Утврђења која су се почела зидати нао стрву Св. Ђорђе пред Перастом ништа не представљају јер нијесу завршена. Иначе је овај положај од највећег значаја и мора се сматрати которском тврђавом (. . . doit être considéré comme boulevard de Cattaro).

Херцегновске зидине су у лошем стању, а тако исто су лоше и недовршене куле са којих дјејствује артиљерија, а сем тога улаз у Залив нема обезбијећену одбрану.

Артиљерија је у врло лошем стању. Готово сви топови су постављени на постолја за бродске топове, што необично отежава руковање. Скоро сви пројектили су калибра који се разликује од промјера топовске цијеви; иако има бомби и граната од 18 разних калибара, нема уопште оних који одговарају мерзерима и хаубицама.

Котор је био лишен свега; није уопште било дрва, жељеза, ђумура, сировина, радника, једном ријечју све је недостајало, тако да се није могло извести ни било каква оправка.

Инжењерија није располагала ни алатом за рад ни финансијским средствима. Није било могуће набавити и најмању ствар, ни путем трговине ни путем домаће производње.

¹ Joseph Fouché, познати француски политичар, државник и дипломата, који је, поред многих положаја које је заузимао, неко вријеме (1813. год.) био и гувернер Илирских покрајина.

Плате се нијесу више мјесеци исплаћивале. Благајник је био без новца, а и без наде да ће га добити.

Сви гарнизони су се састојали од војника Хрвата и Италијана војних бјегунаца, све младих и неискусних људи. Било је само 36 тобџија Француза, који су били распоређени по разним мјестима Боке Которске.

Одред „албанских“² пандура у јачини од 200 људи, домоваца, окренуо је оружје против нас у тренутку кад су се Бокељи дигли на устанак. Пандури су били, заправо, први који су се побунили у Будви.

Намирница није било довољно. Дана 1. септембра у магацинима било је брашна и двопека само 140 хиљада оброка, сољеног меса само 7400 оброка. Није уопште било ориза, вина, ражије, ни сирћета. Да није било услиједило знатно дезертирање војника, храна би била потпуно утрошена прије средине новембра.

Таква је била ситуација у Котору и Боки.

Одлуку којом се Котор проглашавао у опсадном стању примио сам 13. августа, те ћу баш почев од тога дана излагати о свим догађајима који су се одиграли за вријеме блокаде и опсаде овог града, као и за све оно вријеме до стижања мог гарнизона до предстража француске војске у Плезанси (Plaisance).

Чим сам примио гореречену одлуку, журио сам се да обезбиједим одбрану. Наредио сам да се заврше утврђења на острву Св. Ђорђе и да се оспособе оне тврђаве и батерије које се налазе на улазу у Боку Которску, али пошто инжењеријски одред није уопште имао новаца, а домаћи људи и хрватски војници били су одбили да раде, нијесам успио ништа да завршим.

Од 13. до 17. августа није се десило ништа интересантно.

18. августа у 8 часова изјутра осам баркаца се нагло бацило на батерије које су се налазиле на Кобили, тако да се непријатељ њих домогао, а затим је бацило у море топове, порушио батерије, пећи за ковање ђулади и стражарске заклоне. Док се непријатељ приближавао, Хрвати који су били на стражи код батерија спасоше се бјекством. Затим се непријатељ усмјерио према луци Росе, коју је жестоко напао, али је био одбијен. Непријатељ је такође уништио батерију на Луштици.

Од 19. до 27. августа није се ништа ново десило.

28. августа побунила се једна чета хрватског батаљона против свог капетана, господина Косановића, кога војници нијесу хтјели више признавати и коме су отказали послушност.

Од 29. августа до 18. септембра ничег новог.

19. септембра примио сам писмо од црногорског владике којим ми је отказивао примирје које сам са њиме био склопио на

² И Французи су, као и раније Млечани па и Аустријанци (за вријеме своје прве владавине над Боком), обичавали називати овај крај Албанијом, према томе „албански“ пандури исто је што и бокељски пандури.

Мирцу 23. јуна 1812. године, а према коме је он био обавезан да ме на вријеме обавијести о обнављању непријатељстава, али, „... le cannibale avait déjà rassemblé ses hordes de sauvages et féroces brigands«, како би ме напао чим ми је отказао примирје.

Оружане снаге у Которској провинцији састојале су се од свега 1644 човјека, чију подјелу на јединице и родове оружја приказује табела А, а распоред и састав јединица по гарнизонима табела Б.

Мршчуља, наредник пандура, који је био задужен да са осам пандура донесе из Будве 550 франака из прихода од дажбина, био је заустављен од Брајића који су му дигли овај новац.

20. септембра — Хрвати у Херцегновском гарнизону су се побунили тражећи плату која им већ три мјесеца није исплаћивана, али се ипак постигло вратити ред.

Ја сам једним прогласом обавијестио Бокелје да ми је црногорски владика објавио рат, те да због тога они треба да буду на опрезу.

21. септембра — један одред Црногораца упада у Доброту одакле диже нешто стоке. Овај је одред одатле био протјеран топовском ватром са пеница.³

Начелници разних бокелјских општина долазе у Котор и траже од мене фишека, праха и олова ради одбране од Црногораца. Ја сам им тога издао у малим количинама. Сви су ме они увјеравали у своју вјерност према њиховом владару, цару Наполеону.

22. септембра — око 3000 Црногораца, предвођених гувернадуром и Савом Петровићем, владичиним братом, сишли су из Црне Горе и заузели позицију на брду Горажда, близу утврђења Тројице.

23. Истог дана око 4000 Црногораца, на челу са владиком и сердаром Пламенцом, сишло је преко Стањевића у Мајине, да би се одатле упутили на Будву. Владика се смјестио у мајински манастир, одакле је упутио проглас који је приложен под Ц.

23. септембра — становници и пандури Будве су се побунили. Станко Прибиловић, наредник пандура, убијен је једним метком из пиштоља; господин Кристијановић, његов капетан и командант мјеста, господа Медин, потпоручник пандура, Марколани, убирач пореза, и Брилар (Brulard), подофицир жандармеријске коњице, били су такође убијени од становника и пандура. Будвански гарнизон се састојао од 40 Хрвата којима је командовао потпоручник Стошић, који је, као и његови војници, остао потпуно миран за вријеме побуне, и сви су се повукли у тврђаву.

Будвани су тада отворили градска врата. Позвали су црногорског владика, који је ушао у град са својим Црногорцима.

³ Péniche (италијански penice) је врста лађа за превоз људства и материјала на кратким релацијама; по потреби је могла бити и наоружана.

Хрвати су вршили службу у граду и при личности владике, који их је плаћао, али кад их није могао више плаћати, наредио је да се поведу у Бар (Турска), а тако исто и жандари и француске топије који су се налазили у Будви.

24. септембра — издао сам наређење да један одред састављен од 90 људи, и то 60 војника — од којих половина Хрвата а половина Италијана — и 30 Шкаљара, припадника народне гарде, изиђе из града. Команду над овим одредом повјерио сам господину Кампањолу (Campanol), команданту 3. батаљона четвртог италијанског пука лаке пјешадије. Ја сам му ставио у задатак да са овим одредом врши рекогносцирање непријатеља све до утврђења „Тројица“, не излажући се опасности, али он, понесен својом ревношћу, исувише много се ангажовао и постао је жртвом своје непромишљености, наиме био је рањен пушчаним метком у бутину, па пошто није могао ходати, Црногорци га ухватише и одсјекоше му главу. Дванаест војника и један припадник народне гарде том приликом погинуше, а шест их је било рањено. Црногорци, поносни на овај успјех, однесоше капетанову главу свом владици, а затим се упутише према тврђави Тројици. Кад су се овој приближили, један италијански наредник, који је њоме командовао, отворио им је врата тврђаве. Војници су одмах били лишени ових својих ствари, али су успјели да се извуку и стигну у Котор, изузев наредника и једног каплара који су остали са Црногорцима, који су затим, пошто су из тврђаве извукли један топ (canon de trois) и муницију, запалили тврђаву.

Издао сам наређење грофу Марку Грегорина,⁴ пуковнику народне гарде, да постави 150 људи на Врмцу близу утврђења Тројице, како би се онемогућило Црногорцима заузимање ове позиције, али он није ништа урадио.

Владика је издао проглас упућен Бокељима (прилог Д).

25. септембра — Црногорци, предвођени једним од владине браће, заузму положај на брду изнад Пераста, одакле угрожавају овај град и Рисан.

⁴ Марко Грегорина (vulgo: Гргурина) припадник је старе племићке породице из Поречја, која се преселила у Котор средином XVII вијека, а која је била агрегирана у которско племићко Велико вијеће тек 1755. године. У животу Котора ова породица је играла значајну улогу. Једног њеног члана спомиње и наш народни пјесник у пјесми „Женидба Грбљичића (заправо Грбичића) Зана“. Иако је за вријеме француске владавине у Боки вршио функцију која је требало да га компромитује, Марко Грегорина, напротив, остао је народу врло близак, што значи да је саботирао француске политичке интересе и док је вршио поменуту дужност. Ускоро последи почетка акције против Француза у Боки, он прилази црногорско-бокељском покрету. Он је и потписник, у име општина са подручја Котора, уговора о уједињењу. Црне Горе и Боке од 29. октобра 1813. године (Види Pavao Butoras, *Voka Kotorska nakon pada mletačke republike*, у Раду ЈАЗУ, књига 265, стр. 87). Сем тога он је био и „командант оружаних снага уједињених покрајина и гувернер оружја“ (Државни архив у Котору — Управно-политички списи, св. 297, лист 47, св. 220, лист 10 итд.).

26. септембра — владика напушта Будву и долази на брдо Горажда. Црногорци заузимају брдо Врмац и спуштају се у Тиват.

Становници општина Будве, Паштровића и једног дијела оних (општина)⁵ Грбља придружују се владичи и Црногорцима.

Секиновић и Баровић, потпоручници Хрвата, дезертирају са 60 људи којима они командују. Долазећи из Дубровника за Херцег-Нови, они су се укрцали код Молунта.

Гарнизон луке Росе, састављен од Хрвата, напушта своје мјесто и повлачи се у Херцег-Нови, а у Росе је упућен један други одред.

Више људи је послато из Котора, а неколико људи је ухапшено.

На непријатеља је испалено неколико топовских хитаца.

27. септембра — наредба становницима града Котора да предају своје оружје у року од 24 сата у општинском дому.

Поновне изјаве оданости и привржености свом суверену, цару Наполеону, од стране становништва разних општина.

Осамдесет два Хрвата дезертирала су из Херцег-Новог.

Четврта чета хрватског батаљона, која је долазила из Дубровника у Херцег-Нови, сва је дезертирала.

28. септембра — црногорски владика се смјестио у Брдима или Тивту (à Bardas ou Teodo).⁶ Црногорци се спремају да пређу Залив да би отишли у Бијелу и Херцег-Нови.

Одред који је био упућен у луку Росе побунио се; двадесет четири човјека су одатле дезертирала.

29. септембра — у један сат последије пола ноћи запалила се једна кућа која се управо додирује са кућом у којој сам ја становао. Према обавјештењу које сам добио у вези са овим пожаром, сигурно је да је он нарочито изазван, да би се створила забуна код грађана и војника, али је он био угушен од војске. Ја сам био забранио да се добује и да се звони, те усљед ове предострожности грађани нијесу ни знали за пожар.

Један одред војника који је ишао у Херцег-Нови да би тамо прихватио 60 волова који су спровођени из Дубровника, и довео их у Котор, био је нападнут на Веригама па се повукао у Пераст, изгубивши у том нападу три човјека. Двије пенице и двије топовњаче (les deux péniches et les deux canonnieres)⁷ одлазе у Херцег-Нови у исту срећу.

Више Црногораца, под вођством једног од владичине браће и сердара Пламенца, прешли су залив да би отишли у Бијелу.

30. септембра — 160 Црногораца, на челу са једним од владичине браће, ушли су у Рисан, а одатле су отишли да запале

⁵ Грбља је био подијељен на четири кнежине, које су у горњем пасусу изједначају са општинама.

⁶ Брда, а у старијим изворима и Барда и Берда, леже источно од Превлаке; огранак су кртољског села Ђурашевићи, преко пута Тивта.

⁷ Мали ратни брод за одбрану обале, са топовима мањег и средњег калибра.

села Стрп и Липце; такође су запалили и село Глоговац. Становништво ових трију села, која припадају општини Пераст, је католичко.

Неколико лица било је ухапшено, а неколико отјерано из Котора.

1. октобра — Црногорци и Бокељи заузимају луку Росе. Француска посада се одатле била повукла и топови су били однесени. Команду ове луке преузео је поп Лазаровић.⁸

Ја сам сакупио чету гренадира и чету стријелаца хрватског батаљона да бих покушао охрабрити их.

2. октобра — општине Прчањ, Доброта и Пераст упућују своје делегате владици да га поздраве (*Les communes de Perzagno, Dobrota et Perasto envoient des députés a l'Évêque pour le complimenter.*)⁹

Град и тврђава Св. Иван настављају ватру на непријатеља који се приближује.

3 — 7. октобра — Црногорци настављају своје покрете према Бијелој и Херцег-Новом.

Један енглески брик¹⁰ и двије баркаце¹¹ под аустријском заставом ушле су у луку Росе.

Пошто су Енглези заплијенили код Сребрена, близу Дубровника, 60 волова који су били кренули из Дубровника, пенице и топовњаче су се вратиле под Пераст 4. октобра.

Пенице су отишле у Херцег-Нови 6. октобра да би тамо прихватиле друге волове који су такође долазили из Дубровника.

8. октобра — издато је наређење дјелма топовњачама да пођу у сусрет дјелма пеницама, али их непријатељ спречава да пређу Вериге и оне су се вратиле под Пераст.

Пошто су се Црногорци и Бокељи домогли транспорта волова, одред војника, изгубивши три човјека, вратио се у Херцег-Нови, а двије пенице су дошле под Пераст.

Два енглеска официра и опат Брунаци — аустријски комесар задужен да организује устанак у Боки, врше извиђања око Котора. Они су имали један тежак неспоразум са црногорским владиком. Замјерали су му да се превише рано спустио са својим Црногорцима, прије уговореног времена. А тада им је владика показао једно писмо од становника Прчања, Доброте и Пераста у коме су га ови молили да сиђе са својим Црногорцима и да заузме Боку прије свечаности Госпе која пада у мјесецу августу рачу-

⁸ И он, као и Грегорина, је потписник поменутог уговора о уједињењу Црне Горе и Боке, на коме се потписао у име општине Грбаљ, као и Побора, Мајина и Брајића.

⁹ Complimenter = поздравити, заправо: честитати, похвалити, изразити допадање, одобравати.

¹⁰ Већи једрењак са двије катарке са крижним једрима и са три флока (троугласта мала једра на врху прамца). То је трговачки, теретни брод, али се може лако и наоружати.

¹¹ Велики чамац на весла.

најући по „грчком“ календару¹² (... , se fut alors que l'Évêque montra une lettre des habitants de Perzagno, Dobrota et Perasto, par laquelle ils le priaient de descendre avec ses Monténégrins et d'envahir la Province avant la fête de la Vierge du mois d'août suivant le calendrier grec).

Издао сам наређење господину Регалији (Regalia), инжењеријском капетану, да изради палисаде на острву Св. Ђорђе, да поруши стари лазарет, зграду која служи као оружница и друге које се налазе изван града над тврђавом, како би се добило дрво за палисаде и ради заштићивања магазина за намирнице који зову „корита“.

9. октобра — једна пеница и једна топовњача стигле су у луку Котор ради снабдијевања храном.

10. октобра — издато је наређење господину Тушу (Touche), артиљеријском капетану, да повуче са острва Св. Ђорђе топ од 33 и три топа од 18 од бронзе као и један топ од 4 1/2 од жељеза ради наоружања оног дијела которских зидина који гледа према ријеци.

Ја сам такође издао наређење господину Латрети (Latreyte), команданту флотиле,¹³ да оде под Пераст са пеницом и топовњачом, које се налазе у которској луци, ради укрцавања на ова четири (!) брода топова, лафета и муниције, што сам наредио да се повуче са острва Св. Ђорђа и из Пераста, а да се пренесе у Котор.

Све комуникације са Херцег-Новим и морским копненим путем су прекинуте.

11 и 12. октобра — наставља се артиљеријска ватра са градских зидина и са тврђаве.

13. октобра — двије пенице и двије топовњаче које су биле одређене да пренесу са острва Св. Ђорђа топове и муницију заробљене су од Прчањана и Доброћана кад су се налазиле између ових насеља. Луковић из Прчања и Каменаровић из Доброте, који су командовали пеницама, помогли су устаницима да заузму двије топовњаче.

Господин Латрет, командант флотиле, затим посада обију топовњача, Андреис, артиљеријски наредник и један ковач-тобџија били су заробљени. Затим су пенице и топовњаче извиле аустријску заставу.

За вријеме док су Прчањани и Доброћани освајали бродове ове флотиле, Ператшани су заузели перашку тврђаву коју им је предао страшљиви и срамни Чермел, поручник у 1. батаљону 3.

¹² Пошто и католичка и православна Велика Госпа падају у августу по грегоријанском календару, а православна Мала Госпа пада у септембру рачунајући и по једном и другом календару, горњи рок је означен по католичкој Малој Госпи која пада 8. септембра по грегоријанском, дакле у августу по јулијанском календару.

¹³ Јасно је да се ради о команданту само оних бродова који су стационирали у Бохи.

хрватског пука, командант тврђаве. Док се овај официр налазио у граду, неколико Пераштана, на челу са Вицком Криловићем, командантом батаљона народне гарде, попело се до тврђаве коју заузеше. Један наредник Хрват хтио је затворити врата тврђаве, али га је Криловић, командант батаљона, убио једним метком из пиштоља.

14. октобра — пошто су разбојници били господари тврђаве перашке, то се није било могуће више задржати на острву Св. Ђорђе, које је било нападнуто од више енглеских баркаца, којима су се биле придружиле и многе лађе из Залива, под командом господина Харпера (Harper), заповједника једног енглеског брика. Док су ове лађе опкољавале острво, перашка тврђава га је тукла артиљеријском ватром. Кад су Хрвати видјели аустријску заставу на тврђави Пераста нијесу се хтјели тући и захтијевали су од господина Калмена (Calmain), команданта острва да отвори врата али је овај то одбио и добро је одолијевао. Био је добро подржаван од господина Регалије, инжењеријског капетана, који се тамо налазио због радова, као и од француских тобџија и покојег италијанског војника. Затим, пошто острво није било више брањено, би заузето на јуриш. Господин Калмен, командант острва, господин Регалија, инжењеријски капетан, тобџије и остали војници који су се ту налазили били су заробљени, а Хрвати враћени кућама.

Перашка тврђава и острво Св. Ђорђе били су снабђевени двопеком, сланим месом, варивом, уљем, дрвима, вином итд. за четрдесет дана.

Црногорци и устаници из Боке појавили су се пред Котором са стране ријеке око 8 сати навече, тукући из пушака и наговарајући војнике на дезертирање.

15. и 16. октобра — непријатељ наставља своје нападе и своје покличе у исто вријеме (као и претходног дана).

17. октобра — ја сам именовао више официра на упражњена мјеста у хрватском батаљону, како бих тиме подстакao људе, али је то узалудно.

18. октобра — издао сам наредбу становницима Котора о зајму у висини од 20.000 франака било у готовом новцу или у сребрним предметима.

19. октобра — ничег новог.

20. октобра — енглески брик »Sarrasain« укотвио се у Доброти.

Исти напади, исти крикови од стране непријатеља; пушкарање је трајало до поноћи.

21. октобра — око шест сати навече са положаја Лоредан на коме су се налазили један каплар и шест војника, сви Хрвати, дезертирала су пола сата пошто је пушкарање почело, а које је трајало током једног дијела ноћи.

22. октобра — господин Харпер, командант енглеског брика, допловио је једним чамцем као парламентарцац и предао ми је писмо господина... капетана бојног брода, којим ме овај позива да му предам град. Ја сам му одговорио да ми част и дужности према свом суверену не допуштају да прихватим његов захтјев.

У четири сата послје подне ја сам послао из града, кроз врата на ријеци, 150 Хрвата под командом поручника Визона. Моја намјера је била да Хрвати запале куће које су се налазиле око града, као и да убију неколико Црногораца и Бокеља, како се, из страха да ће бити убијени из освете, не би више усуђивали дезертирати.

Филип Богдановић, брат гувернадуре Црне Горе, био је смртно рањен, три друга Црногорца бјеху убијени, а више их је било рањено. Куће су биле потпуно опљачкане, али ниједна није била запаљена. Овај одред се вратио без икаквог губитка.

23 — 27. октобра — непријатељ је настављао своје нападе сваке вечери, као обично.

Енглези су испели на Врмац два топа од 18. Радовима руководи наредник Андреис, који је тринаестог заробљен на једној топовњачи и који се прихватио службе код непријатеља.

28. октобра — Хрвати одбијају да раде на радовима у граду. Они су, под оружјем и уз добовање, отишли код свог команданта да узму своју заставу коју су понијели у касарну. Пошто сам био обавијештен о њиховом држању, запитао сам их шта желе, а они су ми одговорили да су хтјели да им се исплати плата коју нијесу већ три мјесеца примали. Ја сам им обећао да ћу им исплатити одмах један дио у висини петнаестодневног примања, а остало чим будем имао новаца, али они нијесу хтјели да знају ни за какав разлог. Плашећи се да они имају неке везе са непријатељем, издао сам наређење господину Сијани, помоћнику команданта италијанског батаљона, који је вршио дужност ађутанта команданта мјеста, да затвори помоћни пролаз¹⁴ на градским вратима на обали, који је био отворен. Видјевши помоћника команданта батаљона са кључевима у руци, Хрвати га нападоше и обореше на земљу; испалише на њега један пушчани метак и дигоше му кључеве градских врата на обали, као и оних на Гурдићу. Био сам урадио све што ми је било у могућности да бих их могао присилити на ред и послушност, али је све то било узалуд јер нијесам ништа постигао. Био сам обавијештен да су они намјеравали да ме ухвате, а тако исто и мог помоћника,¹⁵ и да нас одведу на енглески брик. Тада сам одлучио да се повучем у тврђаву и да се одатле браним до посљедњих могућности ако би ме

¹⁴ То је отвор у самим жељезним вратима, који такође има своја мала врата. Пошто су врата на обали сасвим добро сачувана, то се и сада могу видјети и отвор и мала врата.

¹⁵ У тексту стоји *aide de camp*.

они ту нападали. Жандарми, тобџије, италијански војници и неколико државних чиновника повукоше се са мном у тврђаву.

Хрвати су били два пута бројнији од осталих трупа, што ми је онемогућивало да према њима употребим силу и да их вратим на ред. Око четири сата послѣје подне они послаше једног наредника и три стрѣлца на енглески брик да би обавијестили команданта да су они били господари Котора и да му кажу да може упутити војску у град. Црногорци и устаници¹⁶ имали су да уђу у град на сигнал од три топовска хиџа, која је требало да буду испалѣна са брика око поноћи. Али Хрвати, плашећи се да ће бити нападнути од војника који су се налазили у тврђави, почеше излазити из града прије него им се дошло у помоћ. У десет сати навече ја сам наредио господину Рамоу (Rameaux), мом помоћнику, да се спусти у град са 60 људи да би се обавијестио шта намјеравају да предузму Хрвати. Пошто је обишао град и зидине, наишавши само на једног наредника и два добошара, стигао је са својим одредом на врата Гурдића кроз која су још излазили Хрвати, а истовремено улазили Црногорци. Њему је преостало само толико времена да затвори врата,¹⁷ али не и да подигне мост.¹⁸ Мало касније били су испалѣни (уговорени) топовски хиџи са брика, али смо се ми већ били вратили у град¹⁹ и пушчаном и топовском ватром удаљили оне који су се били сасвим приближили.

Командант (хрватског) батаљона Михаиловић и поручник Визона били су остали у граду са око тридесет подофицира и војника; остали официри²⁰ су напустили град.

29. октобра — ничег новог.

30. октобра — црногорски владика упутио ми је захтјев да му предам град, истичући да се више нећу моћи одржати у тврђави Св. Иван. Ја сам му одговорио да је моја ситуација сасвим добра послѣје одласка Хрвата, тако да се ја уопште не намјеравам предавати.

31. октобра, 1, 2. и 3. новембра — непријатељ је наставио своје нападе уз уобичајене крикове. Пуцало се на њега да би се удаљио.

4. новембра — парламентарни чамац, који је вио аустријску заставу, стигао је на обалу. Преговарач је примљен са уобичаје-

¹⁶ За Бокеле, као француске поданике, Готје у овом дневнику врло често каже устаници.

¹⁷ То је морало услиједити у моменту кад су Хрвати изишли из града и када су се Црногорци спремали да у њега уђу, па према томе Готјеово тврђење да су истовремено Црногорци улазили а Хрвати излазили не може бити друкчије интерпретирано.

¹⁸ На вратима Гурдића, као и на сјеверним градским вратима, постојао је покретни дрвени мост, који се по потреби дизао и спуштао. И један и други су замијењени бетонским између два рата.

¹⁹ Наиме, генерал Готје је, са преосталим људством, одмах по изласку Хрвата, сишао са тврђаве Св. Иван у град.

²⁰ Мисли се само на оне хрватског батаљона.

ним предострожностима. Он ми је предао писмо опата Брунација, аустријског комесара, којим ми тражи да му предам град. Пошто нијесам хтио ступити у везу са једним пробисвијетом, нијесам му опште одговорио.

5. — 14. новембра — због помањкања хране послато је из града више особа. Непријатељ је наставио своје нападе и наговарао је војнике да напусте своја мјеста и да изиђу из града.

15. новембра — Хрвати који су остали у граду одбијају да врше било какву службу. Из бојазни да они не би лоше утицали на остале војнике, наговарајући их на дезертирање или на побуну, били су разоружани и избачени из града; њих је било 39.

16. новембра — немајући више војника Хрвата, надао сам се да ћу бити миран бар изнутра; у то ме је још више увјеравала чињеница што сам вјеровао да су Италијани били задојени бољим побудама, пошто од почетка блокаде још нико од њих није био дезертирао, али ово моје осјећање сигурности није дуго потрајало: један каплар и два војника (сви Италијани — Сл. М.) су дезертирала прошле ноћи са положаја Св. Стефан.²¹

17. и 18. новембра — ничег новог.

19. новембра — око сто хитаца из топова и хаубица било је испалено на село Шкаљари у циљу да се присиле становници овог села да нам донесу меса, али је то било узалудно.

20. новембра — један италијански војник је дезертирао са положаја Лоредан, онеспособивши²² претходно једну хаубицу у тврђави.

21. новембра — санитарски официри и разни административни службеници организовани су у једној чети под називом француска гарда. Она је у јачини од тридесет људи, а под командом подделегата²³ Робинеа (Robinet).

Један каплар Италијан је дезертирао са положаја Св. Стефан.

22. новембра — један војник Италијан је дезертирао са „истакнутог“ положаја на ријеци.²⁴

23 — 30. новембра — ничег новог. Непријатељ наставља своје нападе и своје крикове. Отварана је ватра на њега да би се удаљио од града.

²¹ Овај положај је једно од утврђења која се налазе на оном дијелу зидина које иду ивицом литице од тврђаве Св. Иван према вратима на Гурдићу. Вјероватно је овај положај добио име по цркви св. Стефана, чији трагови више не постоје, јер у једном документу из 1431. год., који је објавио Иво Стјепчевић (Катедра св. Трипуна, стр. 59), стоји да ова црква лежи на бријегу изнад врата Гурдића.

²² У тексту стоји *esloper* = укувати, заковати; зарпаво зачепити, заглавити топовску цијев.

²³ Најстарији француски цивилни функционер у Боки Которској, последије укидања делегације, заправо њеног претварања у подделегацију 1811. године.

²⁴ То је бастион »Riva« који се налази код извора Шкурде, надеске излазећи из сјеверних градских врата.

1 — 5. децембра — усљед недостатка хране више особа је послато из града.

6. децембра — издато је наређење да они грађани који немају резерву хране за три мјесеца изиђу из града у року од три дана.

7. децембра — дезертирали Италијани дошли су ноћу, скупа са Црногорцима, под зидине да позивају стражаре на дезертирање. Они су били одбијени пушчаном и топовском ватром.

8 — 12. децембра ничег новог. Непријатељ наставља своје нападе и своје крикове.

13. децембра — Црногорци су поставили топ „од три“,²⁵ који су дигли са тврђаве Тројица, на једну стијену изнад Шкаљари и испалили двадесетак хитаца на град и на тврђаву.

Црногорци и Бокелји дошли су око десет сати ноћу пред врата Гурдића и испред положаја Св. Стефан и наговарали војнике на дезертирање; они су били удаљени пушчаном и топовском ватром.

14. децембра — Црногорци настављају палбу на град из својих топова. Ја сам наредио да се испали више топовских хитаца на Шкаљаре и на црногорске батерије.

15. децембра — Црногорци настављају са својом топовском ватром. Ноћу су они, као обично, дошли да пуцају на наше стражаре, да их вријеђају и да их наговарају на дезертирање.

Видјели су се Енглези како раде око једне батерије коју постављају на брду Врмац, које се издиже преко пута града. Наредио сам да се испали неколико топовских хитаца на раднике.

16. и 17. децембра — наставља се ватра из црногорске батерије. На ову ватру се узвратило, а пуцало се и на раднике на брду Врмац.

Господин поручник Карача, командант тврђаве, примио је преко Шпиљара 16. у 10 ч. једно писмо од Поповића, бившег помоћника команданта одреда которске народне гарде, у коме му нуди чин капетана и износ од 10.000 франака уз противуслугу предаје тврђаве (Светог Ивана) владици. Ту се тврди да су му и овај чин и овај новац понуђени од угледних личности, те да не треба нимало да оклијева да то прими и да тако отклони велике несреће које угрожавају град Котор.

18. децембра — много особа напушта град јер немају више хране. Неки се плаше бомбардовања, чиме их непријатељ већ дуже времена угрожава.

Становништво града је сведено на 345 особа свих доба старости, пола и сталежа.

Један жандарм је дезертирао кроз врата на Гурдићу. Један каплар и један војник, оба Италијани, дезертирали су са „истакнутог“ положаја на ријеци.

²⁵ Pièce de trois.

19. децембра — наставља се ватра на непријатељске раднике (на Врмцу). Два каплара и два војника, ови Италијани, дезертирали су; трећи каплар²⁶ остао је мртав кад је покушао да дезертира са положаја „Провалија“.²⁷

20. децембра — ватра се наставља с једне и друге стране.

21. децембра — енглеска фрегата „Бекенти“ (Bacchante), којом командује господин Хост (Hoste), капетан бојног брода, усидрила се на сред канала између Прчања и Доброте око четири сата послје подне. Бокељи су при појави овог брода изразили своју велику радост.

22. децембра — ватра се наставља као и претходних дана.

23. децембра — један каплар и три војника су дезертирали са положаја Батаља (Battaglia),²⁸ један каплар са положаја Соранцо (Soranzo),²⁹ а један наредник са положаја³⁰ Гурдића.

Ватра се наставља.

24. децембра — војници, а исто тако и неки официри, узнемирени су и плаше се од батерија које непријатељ поставља око града. Ја сам издао један проглас да бих их охрабрио. Позвао сам к себи официре и констатовао сам да је морал опао.

Црногорци настављају са ватром из својих топова.

25. децембра — Енглези су почели са отварањем ватре у седам часова изјутра из трију батерија на брду Врмац и из три друге батерије које су биле постављене у Доброти које су гађале сјеверну страну которских зидина. Они су испалили 107 бомби, 200 топовских хитаца и 25 запаљивих ракета. На ову непријатељску ватру одговорило се ватром из топова са градских зидина и са тврђаве.

Црногорци су поставили још један топ изнад Шкаљара и читавог дана су тукли из оба топа.

Енглеска застава лепрша се на Врмцу, а руска изнад Шкаљара.

Војници Италијани показују да се много плаше; они су обузети лошим побудама и сви би хтјели да дезертирају.

²⁶ И овај без сумње Италијан, иако то није назначено.

²⁷ У тексту стоји Pręcipice, што је превод од италијанског назива овог положаја: »Pręcipizio«. Овај положај се такође налази, као и положај Св. Стефана, на оном дијелу зидина који се спушта са врха литице према Гурдићу; он је на овој страни највиши положај, над којим се уздиже тврђава Св. Иван.

²⁸ Овај положај се налази на оном дијелу зидина које се спуштају са тврђаве Св. Иван према сјеверним градским вратима. Рачунајући одоздо према горе, то је десети по реду од свега једанаест положаја који се на овом дијелу зидина налазе.

²⁹ Налази се на истој линији као и положај Батаља, али испод њега. Између положаја Соранцо и положаја Батаља налази се положај Рениер.

³⁰ По Гурдићу добио је име и положај који се налази над истоименим вратима.

26. децембра — Енглези су испалили око 25 топовских хитаца или бомби током ноћи. Два војника Италијана су дезертирала ноћу.

Енглези и Црногорци су поново наставили топовску палбу у седам сати изјутра и продужили читавог дана.

Један службеник болнице...³¹ који је у саставу чете француске гарде, рањен је ватреним оружјем од једног Црногорца; његова рана је смртоносна.

27. децембра — непријатељ је наставио са својом ватром, и то врло жестоком, током читавог дана. Он поставља више топова на брдима око града и тврђаве.

У 11 сати прије подна једна бомба је пала на магацин са муницијом за снабдијевање топова бастиона Кампана (Campana)³² и експлодирала, тако да је магацин бачен у ваздух.

28. децембра — непријатељ наставља с ватром као и ранијих дана. Он је за вријеме ноћи радио на постављању једне батерије на Св. Илији у Доброти. Ја сам наредио да се на њу отвори ватра.

29. децембра — иста ватра као и јуче.

30. децембра — Енглези су издвојили два топа из једне батерије и поставили их изнад Шпиљара око четиристо метара од тврђаве Св. Иван. Ова батерија „некажњиво“ бије тврђаву јер се не може гађати према горе. Њена ватра је помагана непрестаном пушчаном ватром Црногораца.

31. децембра — непријатељ наставља с ватром из свих својих батерија. На њу се одговара колико је то могуће. Једад каплар и један војник, оба Италијани, дезертирали су.

1. јануара 1814 — непријатељ наставља с ватром из свих својих батерија, која је жешћа него претходних дана. Ватра је престала око шест сати навече, али је настављена у 8 и трајала је читаве ноћи. Дјејствовала је (и) батерија са Св. Илије и она која је постављена на једном бријегу у Табачини.³³ Из ових двију посљедњих непријатељ туче картечом на град. Такође се тукло и са Мула.

2. јануара — непријатељ је наставио да туче до 10 сати изјутра, када је престао.

Један парламентарни чамац пристао је уз обалу. Официр који је био на њему био је примљен са уобичајеним предострожностима. Он ми је предао писмо господина Хостеа, команданта британских снага које опседају Котор, којим од мене тражи да му предам град, што сам ја одбио. Парламентарац се вратио, а непријатељ је поново отворио ватру, и ми такође.

³¹ Име нијесам могао прочитати.

³² То је бастион који се уздиже над извором Гурдић.

³³ У тексту стоји *col des hortiers* (!), како је Готје превео италијански назив овог локалитета: *Gli Orti*.

3. јануара — непријатељ наставља да туче. Његова ватра је престана.

Пошто сам сазнао да су војници били јако узнемирени, да су гунђали, да су били незадовољни, да су сви били обузети најгорим осјећањем, а тако исто и већи број официра, позвао сам све официре да их питам шта је проузроковало такво незадовољство (!?) код војника. Такође сам упитао официре да ли се може рачунати на војнике у одбијању непријатеља ако би он на нас извршио јуриш. Сви су ми одговорили да не могу на њих рачунати, као и то да су увјерени да се они не би борили ако би непријатељ на нас извршио јуриш.

Господин Жакоб (Jacob), вршилац дужности команданта оружја, саопштио ми је да му је господин капетан Балерини (Balerini) казао да су војници Италијани били и у сувише малом броју да би се могли бранити, те да не треба на њих рачунати, јер да се они уопште не би борили ако би непријатељ извршио јуриш на нас.

Обавијештен од једног од мојих емисара да су Енглези дали направити љествице, како би са Црногорцима и Бокелјима могли јуришати на разне положаје како града тако и тврђаве, као и оних на ивицама литице, и то у ноћи између уторка и сриједице (од 4. на 5). Пошто нијесам могао више рачунати на војнике у одбијању једног озбиљног напада, (послије којег) тврђава Св. Иван се не би могла даље држати, а не хотећи изложити оно мало становника који су остали у граду да буде побијено од Црногораца, одлучио сам да сазовем одбрамбени Савјет и да га обавијештим о ситуацији у којој смо се налазили, како би он предузео оне мјере које је захтијевала ова ситуација, исто толико критична колико и несрећна. Савјет, пошто је зрело размислио о околностима у којима смо се налазили и пошто је расправио сваку појединост, једногласно је одлучио да се упути један парламентарца енглеском команданту с тим да се постигне часна капитулација. На основу ове одлуке ја сам у 5 сати навече упутио писмо енглеском команданту, којим сам од овога тражио прекид ватре, као и то да ми сјутрадан изјутра упути једног свог официра.

4. јануара — енглески официр је стигао у 10 сати изјутра. Задржао се неколико сати, па се вратио на фрегату. Ја сам са њим упутио енглеском команданту господина Туша, артиљеријског капетана, и господина Рамоа, свог помоћника, који су носили писмено формулиране услове капитулације, које сам ја предложио.

5. и 6. јануара — измењивали су се парламентарци ради отклањања неких потешкоћа, што је било постигнуто 6. када је и капитулација потписана.

7. јануара — дан је протекао у предавању магацина.

8. јануара — војска је изишла из града у 11 часова изјутра и била је укрцана у два транспортна брода. Ја сам био укрцан

са жандармима, тобџијама, командантом оружја, подделегатом и са још неким чиновником на фрегату Бекенти³⁴), на којој смо остали све док нас нијесу прекрцали на брик Серезн (Saracen), који је, са остала два транспортна брода, испловио из Которског канала 18 јануара, и који је сам стигао 23. у Анкону, гдје смо били искрцани.

Два транспортна брода на којима се налазила посада которског гарнизона одвојила су се од брика, услед једног удара вјетра, 20. јануара у 9 часова навече. Један од ових бродова, на коме је био већи дио војске и више службеника разних грана администрације, био је бачен на далматинску обалу и склонио се у Задар ради снабдијевања храном. Италијански подофицири и војници, у укупном броју од 81, као и сви Хрвати, укључивши ту и команданта батаљона Михаиловића, остадоше у Задру. Овај брод је стигао у Анкону 3. фебруара.

Немајући уопште вијести о другом броду, сматрао сам да га нијесам требао чекати. Говорало се да је на Вису. На том броду се налазио капетан Балерини са 50 италијанских подофицира и војника, три француске тобџије и десет санитетских официра или службеника. Међу војницима налазе се и они који су болесни, а који су били у болници. Иако је било тешко обољелих, ја сам наредио да се сви укрцају пошто сам био увјерен да би, ако би остали у Котору, били побијени од Црногораца.

Из Анконе сам кренуо 8. фебруара са људством које се ту налазило, ради повратка у Француску. До наших предстража у Плезанси стигао сам ноћу између 21. и 22. фебруара, имајући са собом само 6 официра и 11 италијанских подофицира и војника, пошто су остали путем дезертирали.

Кад сам стигао у Плезенсу пријавио сам се Његовој Екселенцији генералном намјеснику Гренијеу (Grenier). Предао сам му списак свих војних лица и службеника који су се самном налазили, а који су били распоређени и упућени како слиједи:

сва војна лица Французи и чиновници разних административних служби — у Александрију;³⁵

санитетски официри су задржани у Плезанси да ту врше болничку службу;

официри, подофицири и војници Италијани добили су наређење да иду у Милано;

господин Регалија, инжењерски капетан, остао је болестан у Парми.

³⁴ Пошто се ради о имену једног енглеског брода, вршимо фонетску транскрипцију према енглеском изговору овог имена, а не према француском иако се ради о француском документу.

³⁵ Главни град италијанске истоимене провинције.

Господин Жакоб, помоћник команданта мјеста,³⁶ који је вршио и дужност команданта оружја, ратног комесара итд., напустио ме је у Болоњи а да ме о томе не обавијести; са собом је повео господина Терена (Thérénat), благајника државне благајне, и господина Шарена (Charin), надзорника магацина са намирницама. Сазнао сам да су они отишли за Женеву.

За вријеме читавог трајања блокаде и опсаде трошкови око разних пословања, било цивилних или војничких, исплаћивани су према налогу, у складу са законом и одговарајућим правилницима. Сваки рачуновођа може и мора поднијети о томе рачуна свом претпостављеном старјешини. Благајна није била испражњена; у њу је похрањиван новац који се добијао било путем зајма или од ковања опсадног новца итд., како би био правилно трошен.

Ја сам био врло задовољан држањем господина Рафаела,³⁷ начелника града Котора; он је врло добро служио. Остао је у Котору све док наша посада није отпутовала, али пошто је служио француску управу, овај несрећник је био присиљен да се послуже неколико дана спасе, склонивши се на енглеску фрегату, а тако исто и господин Валери,³⁸ судија, Франчески (Franceschi), порезник, Пасквали (Pasquali),³⁹ полицијски комесар, и Стефани, каноник; овај посљедњи због тога што је био задужен да руководи радионицом у којој се ковао опсадни новац.

У току осам дана које смо провели у Которском каналу, Визона, поручник батаљона Хрвата, Санфермо и Лукатели, потпоручници 3. батаљона четвртог италијанског пука лаке пјешадије, као и више подофицира и војника истог батаљона, прешли су непријатељу.

Господин Десклић, љекар при војној болници у Котору, остао је у њој без наређења, а тако исто и Дјентилучи (Gentilucci),

³⁶ Овај официр је заправо вршио дужност команданта мјеста, покривајући положај помоћника. Јасно је да се не ради о већ поменутом Готјеовом помоћнику, иако је стварни командант града за вријеме опсаде био сáм генерал Готје.

³⁷ Припадник прчањске породице досељене из Паштровића, која је своје презиме Рафаиловић италијанизирила у Рафаели. У једном документу с краја XVIII вијека, који је користио Милош Милошевић у својим „Прилозима за историју заната у Котору“, за једног Рафаелија се каже да се „скоро доселио са оближње црногорске територије под Турцима“ (Историјски записи, св. 1—2 за 1956. год., стр. 93).

³⁸ Др Лука Валери, поријеклом из Будве, личност врло превртљивог карактера; прије него што ће бити агрегиран у которско племићко Велико вијеће заступао је интересе грађанског staleжа, али касније је постао његов жестоки непријатељ (*Waleri, ora nobile, assanito nemico del popolo — ДАК—УП, св. 203, поз. I, ф. 35). За вријеме прве аустријске владавине у Боки показао се као ватрени аустрофил, затим је тјесно сарађивао са Французима и био је (1811) председник Округног суда у Венецији. Уживао је велико повјерење власти и покривао значајне положаје и за вријеме друге аустријске владавине.

³⁹ Припадник старе которске племићке породице.

инжењеријски техничар, који је задржао код себе списе који се односе на инжењерију (новчане документе и друге исправе).

Енглези су дигли из Котора 18 топова, њихове лафете, муницију, читав прах, сву болничку опрему итд.

16. јануара град је био предат члановима Покрајинског вијећа, а 17. је у њега ушао црногорски владика.

Првих дана мјесеца јануара господин Милутиновић, аустријски генерал, хтио је да уђе у Херцег-Нови са једним одредом од 1200 људи, али су му се Црногорци, који су се тамо налазили, супротставили. Генерал је тада отишао код енглеског команданта и ког црногорског владике. По одржаном састанку са њима, он се са својим одредом вратио у Дубровник — послјије извршене предаје Котора.

Сазнао сам да је господин Хољевац, хрватски пуковник,⁴⁰ командант Херцег-Новог био продао и предао овај град као и тврђаву Шпањолу⁴¹ Енглезима 15. октобра за 400 талира и 100 лујдора, што износи 4800 франака.

Издан, напуштен готово од свих трупа којима сам командовао; са гарнизоном сведеним на свега 197 подофицира и војника за вршење службе и за одбрану града, и то све регрута, војних бјегунаца, који нијесу никада ратовали⁴² и к томе још обузетих најгорим осјећањима, као уосталом и већина официра; немајући више од 10 тобџија на 65 топова; пошто сам исцрпао све могуће изворе и примијенио сва могућа средства која су била у мојој моћи у циљу продужења одбране — био сам присиљен да попустим послјије једне блокаде од три и по мјесеца и десетодневног бомбардовања.⁴³ Никада се ниједан војни командант није нашао у тако мучном и критичном положају као што сам се ја налазио у Котору.

Опкољен Енглезима, Црногорцима и устаницима из Боке, који су примитивни и сурови и који помамно мрзе све што је француско, удаљен 400 миља од француске границе, а у недостатку команданта оружја и виших официра, нијесам могао рачунати на помоћ, сем на господина Рамоа, мог помоћника, и на господина Туша, артиљеријског капетана, који су служили ревносно и приљежно. Имам разлога да се много на њих похвалим. Пошто је господин Регалија, инжењеријски капетан, био заробљен 14.

⁴⁰Разумије се, пуковник француског пука који се састојао искључиво од Хрвата.

⁴¹ Ову херцегновску тврђаву подигли су Шпањолци 1539. године за вријеме свог кратког задржавања у овом граду (од 28. октобра 1538. до 25. августа 1539).

⁴² Јасно је да овдје Готје мисли само на италијанске војнике — за које је и раније казао да су војни бјегунци — јер су они, и поред извјесног дезертирања, још увијек сачињавали далеко већи дио његове преостале војске.

⁴³ Иако су, као што је већ речено, Црногорци раније почели тући Котор топовском ватром, ипак је пуно бомбардовање града почело тек 25. децембра, кад је енглеска артиљерија почела дјејствовати.

октобра на острву Св. Ђорђе, гдје је изводио радове, остао сам без инжењеријских официра, а пошто је требало саградити више утврђења, радовима је руководио техничар Бентилучи, којим сам увијек био незадовољан у сваком погледу.

Тобције су стално вршиле своју службу и сем тога радиле на утврђењима. Ја не могу схватити како су они могли издржати толико напора, тим прије што за храну нијесу имали друго до својих obroka. Жандарми су такође добро служили. Они су обављали и службу тобција; ту исту службу су вршили и пет пореских надзорника. Пјешадијски војници били су такође крајње исцрпени и много су патили од глади, пошто нијесу могли прибавити ништа што би могли додати уз свој оброк.

Бригадни генерал, барон Царства
Gauthier⁴⁴

Уз овај Готјеов дневник-извјештај налазе се и набројени прилози под А, Б, Ц, Д, а уз ове и још неки.

Прилог под А је табела која приказује бројно стање француске војске у Боки на дан 20. септембра, као и њену подјелу на јединице и родове оружја:

Назив јединице	На дужности		У болници		Бројно стање укључујући и офицере
	офиц.	(војника и подофицира)	офиц.	(војника и подофицира)	
Главни штаб	2	—	—	—	2
Штаб Команде мјеста	2	—	—	—	2
Царска жандармерија	1	24	—	1	26
Артиљерија	2	36	—	1	39
Инжењерија	1	3	—	—	4
Тобције за одбрану обале	1	12	—	—	13
1. батаљон 3. хрватског пука	18	983	—	22	1023
3. батаљон 4. итал. пука лаке пјешадије	11	304	—	13	328
Павдури	7	200	—	—	207
Укупно	45	1562	—	37	1644

Овјерено од Нас бригадног генерала, барона Царства,
Gauthier⁴⁵

⁴⁴ Archives du Ministère de la guerre — Archives du génie, article 15, section 3 Cattaro, № 1/3.

⁴⁵ Исто, № 1/4.

Из наредне табеле (Б) види се како је овај укупни број од 1644 француских војника и официра био распоређен по разним гарнизонима у Боки на дан 20. септембра 1813. године:

Име мјеста	Назив јединице	Број		Укупно бројно стање укључујући официре	Напомена
		офиц.	војника (и подофицира)		
Котор и тврђава Св. Иван	Главни штаб	2			
	Штаб Команде мјеста	1			
	Царска жандармерија	1	13		
	Артиљерија	1	12		
	Инжењерија	1	2		
	Хрвати	8	345		
	Италијани	10	245		
	Пандури	3	80		
	УКУПНО:	27	697	724	
Будва	Царска жандармерија		5		
	Тобџије		3		
	Хрвати	1	42		
	Пандури	2	60		
	УКУПНО:	3	110	113	
Тврђава Тројица	Тобџије Французи		2		
	Италијани		22		
	УКУПНО:		24	24	
Вериге	Хрвати		9	9	
Пераст	Тобџије Французи		4		
	Тобџије за одбр. обале	1	12		
	Италијани		9		
	Хрвати	1	48		
	УКУПНО:	2	73	75	
Острво Св. Ворђе	Штаб Команде мјеста	1			
	Тобџије Французи		5		
	Хрвати		41		
	Италијани	1	28		
	УКУПНО:	2	74	76	

Име мјеста	Назив јединице	Број		Укупно бројно стање укључујући официре	Напомена
		офиц.	војника (и подофицира)		
Херцег-Нови	Царска жандармерија		6		
	Тобције Французи	1	10		
	Инжењерија		1		
	Хрвати	8	498		
	Пандури	2	60		
	УКУПНО:	11	575	586	
У болници			37	37	
	СВЕГА:	45	1599	1644	

Овјерено од Нас бригадног генерала, барона Царства, Gauthier⁴⁶

Прилог Ц је писмо Петра I од 10 (22) септембра из Мајина упућено Грбљанима:

„Племенитој господи кнезовима, главарима и старјешинама као и читавој поштованој Грбаљској општини — поздрав.

Стављам вам на знање да сам са више Црногораца стигао у Мајине а по наређењу цара свих Руса, аустријског императора и Двора Велике Британије.

Ако, дакле, желите добра и части себи самима, народу Грбља и Црногорцима, дођите сви ви главари сјутра рано изјутра у Мајине како бисмо се споразумјели како и на који начин ујединити Црногорце и Бокеле⁴⁷ и како бисмо могли учинити да један дио војске оде у сусрет њима (!), а да други остане ради опсаде градова и непријатеља ових двају народа. Ја вас молим да свакако дођете на назначено мјесто и то рано. Ја вас ту чекам.

Онај који вам жели добра

Из манастира мајинског, 10 (22) септембра 1813.

Владика Петар, с. р.

Да је превод вјеран свом оригиналу тврдимо
Ми бригадни генерал,
Gauthier⁴⁸

⁴⁶ Исто, № 1/5.

⁴⁷ У документу стоји *les deux populations*, дакле становнике Црне Горе и становнике Боке Которске.

⁴⁸ Archives du Ministère de la guerre — Archives du génie, article 15, section 3 Cattaro, № 1/7.

⁴⁹ Види о овоме мој чланак Отпор Брајића француским властима у Боки, Историјски записи, св. 2 за 1954. год., стр. 331—363.

Ово писмо које је Петар I упутио Грбљанима одмах по свом доласку у Мајине, два дана прије него што ће прогласом од 12 (24) септембра позвати све Бокеле на устанак, карактеристично је за сарадњу владике и грбљалских главара, која је увијек, а нарочито за вријеме читаве француске окупације Боке, била јако присна, и она је у то вријеме стално усмјерена на заузимање заједничког става у односу на Французе. У том смислу Петар I је најтјешње сарађивао са попом Ђуром Лазаровићем.⁴⁹

Прилог Д нећемо овдје доносити јер је то проглас који је Петар I упутио Бокелима, Дубровчанима и Далматинцима 12 (24) септембра, а који је Пизани донио у поменутом раду⁵⁰, а сем тога више наших историчара се осврнуло на овај проглас.

Сем ова четири у дневнику-извјештају означена прилога, Готје је министру рата доставио 6. априла 1814. још неколико докумената који се односе на опсаду Котора. То је на првом мјесту одлука одбрамбеног Савјета од 3. јануара, коју такође доноси Пизани,⁵¹ затим Готјеов декрет од 14. октобра којим унапређује неколико официра и именује више подофицира у чин официра, како би могао попунити упражњена мјеста и што више привезати уза себе старјешински кадар.⁵² Овај декрет је био провизорног карактера и био је подложен сагласности министра рата. Као прилог Готјеовом акту од 6. априла 1814. налазе се и три комада сребрног новца од десет, пет и једног франка, који је новац Готје дао ковати у Котору од сребра которских грађана и цркава.⁵³ Истом акту Готје је приложио и препис капитулације од 6. јануара, чији је оригинал још 28. јануара био доставио министру рата, као што смо већ раније рекли.⁵⁴ Овај акт о капитулацији Пизани није донио и ми га овдје објављујемо.⁵⁵

„Ми бригадни генерал, барон Царства, носилац Легије части, командант оружаних снага Његовог Величанства Наполеона, цара Француза, краља Италије итд. итд.

Ради преговора са командантом оружаних снага Његовог Британског Величанства које врше опсаду Котора, одредили смо,

⁴⁹ Paul Pisani, н. д., стр. 463. Овај проглас је објавио и Душан Вуксан (Записи, књига XX, стр. 72) на језику оригинала.

⁵¹ Paul Pisani, н. д. стр. 469.

⁵² Archives du Ministère de la guerre — Archives du génie, article 15, section 3 Cattaro, № 1/11.

⁵³ Исто, № 1/1 и № 1/2. У Поморском музеју у Котору чува се један примјерак овог новца. Види и факсимиле код Pisani, н. д. стр. 330.

⁵⁴ У првој напомени под *.

⁵⁵ Са једног италијанског превода-преписа који смо преписали из Protocollo di tutti gli atti e corrispondenza ufficiale tenuta da Sua Eccellenza Metropolitana di Montenegro relativamente alle ostilità ed occupazione della Provincia di Cattaro«, који се чува под сигнатуром ДМЦ 2095/1813. Пошто смо овај докуменат преписали прије одласка у Париз, то ради уштеде времена нијесмо преписали и оригинал који се налази у поменутом Министарству рата, тим прије што смо се освједочили у истовјетност оригинала и цетињског превода.

у складу са чл. 12. четвртог поглавља „Опсадног стања“, господу Туша, капетана команданта артиљерије, и Рамоа, нашег помоћника, који ће му предложити следеће наше услове за предају реченог града: (Уз сваку тачку услова налази се одговор енглеског команданта, тако да је у овој форми, без других редакција, био извршен и потписан акт о капитулацији — СЛ. М.):

Тачка прва

Град Котор и тврђава Светог Ивана биће предати оружаним снагама Његовог Британског Величанства 10. овог мјесеца јануара.

Одговор

Град Котор и тврђава Св. Ивана биће предати оружаним снагама Његовог Британског Величанства 8. овог мјесеца јануара.

Тачка друга

Оружане снаге Његовог Величанства цара Наполеона које сачињавају которски гарнизон напустиће град кроз врата на обали са војним почастима и пртљагом. Господа официри ће задржати своје сабље.

Одговор

Трупе которског гарнизона напустиће град кроз врата на обали са војним почастима, оружјем и пртљагом, али ће своје оружје положити на самој обали, и биће укрцане на транспортне бродове, нарочито одређене у ову сврху, којима ће бити одведене у неку италијанску луку. Оне ће се сматрати ратним заробљеницима и неће моћи бити употријебљене против Велике Британије или њених савезника све док не буде редовним путем извршена замјена.

Тачка трећа

Трупе которског гарнизона биће укрцане на ратне бродове Његовог Британског Величанства ради њиховог превозења у Венецију или Анкону или, пак, било коју другу италијанску луку на трошак енглеске владе.

Одговор

Пошто су Анкона и Венеција у опсадном стању, гарнизон се неће моћи тамо искрцати, али господин генерал може слободно изабрати неку другу луку између Анконе и Бриндизија (Brindisi).

Гарнизон ће бити искрцан у Ферму.

Тачка четврта

Болесници чије стање дозвољава да путују биће укрцани на исте бродове на које ће се укрцати гарнизон.

Према онима који буду остали у болници поступаће се људски; они се препоручују племенитости енглеске владе. Кад се буду опоравили, они ће бити превезени у Венецију или Анкону на трошак Његовог Британског Величанства.

Одговор.

Прихвата се у цјелости. Кад се буду опоравили, они ће дјелити судбину гарнизона.

Тачка пета

Војна лица и чиновници било копнене војске или морнарице, поданици Његовог Величанства Наполеона, који су били заробљени у Херцег-Новом, Перасту, острву Св. Ђорђа, Будви, тврђави Тројица као и на топовњачама и пеницама, које су усидрене у Боки, биће придружени гарнизону и дјелиће његову судбину.

Одговор

Прихвата се.

Тачка шеста

Подофицири и војници ће задржати своје џакове, а господа официри своје ствари, које ће бити укрцане на исте бродове. Кофери, сандуци и ручни пртљаг неће бити прегледани.

Одговор

Прихвата се, али, разумљиво, под условом да не буде извршена никаква повреда приватног власништва и државних магацина.

Тачка седма

Државни функционери и цивилни и војни службеници који ће слиједити гарнизон биће третирани на исти начин, према њиховом рангу и служби.

Одговор

Прихвата се.

Тачка осма

Сви чиновници рачуноводства разних административних служби, колико цивилних толико и војних, понијеће собом њихове регистре и рачуне.

Одговор

Прихвата се.

Тачка девета

Жене, дјеца и послуга госпoде државних функционера и службеника слиједиће ове.

Одговор

Прихвата се.

Тачка десета

Бокељи који су вршили службу у (француској) управи, као и сви други (Бокељи) који би жељели слиједити гарнизон, сами или са својим породицама, моћи ће то урадити а да не буду ометани. Њихова родбина и њихова имања биће обезбијеђени.

Одговор

Прихвата се.

Тачка једанаеста

Нико од Бокеља и Црногораца неће се моћи приближити граду, нити пак доћи било каквим чамцем у луку, прије него гарнизон не буде напустио которску обалу на бродовима одређеним у тачки 3.

Одговор

Прихвата се.

Тачка дванаеста

Господин енглески командант обавезује се и обећава да ће гарантовати лично и имовинско обезбјеђење војних лица, државних функционера, службеника итд. који буду изишли из града за читаво вријеме док се бродови на које ће се укрцати буду налазили у Бококоторском заливу, као и све док буду стигли до њиховог мјеста опредјељења.

Одговор

Прихвата се.

Тачка тринаеста

Которски грађани било којег друштвеног положаја и стања, а тако исто и њихова имовина, биће обезбијеђени. Они који су вршили службу у француској управи неће бити никако узнемирувани и неће им се десити никакво зло било због њиховог прошлог држања или због службе коју су вршили.

Одговор

Прихвата се.

Тачка четрнаеста

Важни документи и друге исправе које се налазе у судским архивима и архивима разних административних служби биће поштовани и сачувани.

Одговор

Прихвата се.

Тачка петнаеста

Биће одређени с једне и друге стране официри ради вршења примопредаје магацина артиљеријског оружја у граду и тврђави.

Одговор

Прихвата се, али ће сјутра ујутро бити примљен (у град) један енглески официр, који ће, у пратњи једног француског официра, извршити инвентар магацина и артиљеријског оружја у граду и тврђави.

Тачка шеснаеста

Ако би се од данас до 10. овог мјесеца, дана предвиђеног у тачки 1. за предају града, приближиле трупе Његовог Величанства цара Наполеона с намјером да га ослободе блокаде, овај акт биће сматран поништеним и као да није ни постојао.

Одговор

Одговорено у првој тачки (колико се односи на датум предаје). У случају да се трупе Његовог Величанства цара Наполеона приближе граду прије осмог овог мјесеца с намјером да га ослободе блокаде, овај акт биће сматран поништеним и као да није ни постојао.

Из Главног штаба у Котору, 4. јануара 1814. год.

Бригадни генерал, барон Царства,
Gauthier, с. р.

Виђено и овјерено од Нас бригадног генерала, команданта у Котору (!)

У Котору, 6 јануара 1814. године.

Gauthier, с. р.⁵⁶

Hoste, командант фрегате »Vacchante«
Његовог Британског Величанства и командант британских оружаних снага пред Котором, с. р.

⁵⁶ Овај други Готјеов потпис, уз клаузулу овјере, услиједио је после одговора, односно прихватања његових услова, од стране енглеског команданта.

Међу прилозима Готјеовом акту од 6. априла 1814. године налази се и француски превод декрета о организацији власти двију уједињених покрајина, Црне Горе и Боке, од 1. новембра 1813. године. Пизани га није донио, али га је објавио Висковић са преписа који се чува у Перашком архиву.⁵⁷ Интересантно је овдје навести да Готје овај декрет назива »L'organisation des révoltés des Bouches de Cattaro«.⁵⁸

Сматрамо да смо са ових неколико интересантних докумената корисно допунили већ коришћену документацију о једном крупном и значајном збивању у прошлости Црне Горе и Боке Которске, које је, њиховом заједничком борбом, довело до остваривања обостраних жеља за стварањем слободне заједнице.

Објављивање горњих докумената представља не само корисну допуну већ и потребу, јер ће се помоћу њих исправити извјесне грешке код неких историчара који су досад расправљали о догађајима у Боки 1813. и 1814. године, а и неке тешке заблуде. Тако, на примјер, сигурни смо да последије објављивања ових докумената, писац чланка Поморства Боке Которске у Енциклопедији Југославије (свеска 1, стр. 654) — кад већ није хтио вјеровати нашим домаћим и другим досад познатим изворима — неће моћи остати при свом тврђењу да је „послије једногодишње окупације под Црном Гором 1814. Бока поново пала под Аустрију“.

Славко Мијушковић

⁵⁷ Francesco conte Viscovich, *Storia di Perasto, Trieste*, 1896, стр. 165—167.

⁵⁸ Archives du Ministère de la guerre — Archives du génie, article 15, section 3 Cattaro, № 1/10.